

## De Graeco?

„Nullus homo vitam sapienter vivere doctus,  
Aequalis nobis quia deest sapientia Mortis.”  
(Frango Sillado: Duo hexametri de inopia bene  
recteque vivendi)

Janus Pannonius epigrammái közül 31 költeményt görögből fordítottnak jelez a Teleki-féle kiadás.<sup>1</sup> Ritoók Zsigmond *Janus Pannonius görög versfordításai*<sup>2</sup> c. tanulmányában a versfordítások részletes elemzésén túlmenően kitér azokra az epigrammákra is, amelyeknek görög eredetijét a Teleki-kiadás nem jelöli.<sup>3</sup> Néhány kérdéses fordítás esetében — görög verses megfelelőjük nem lévén — prózai művek részletei szerepelnek lehetséges mintaként. E rövid dolgozatban az egyik ilyen ismeretlen forrású vers, a Phryne-epigramma (Epigr. I 30. *De Phryne, a qua Thebae restitutae fuerunt*)<sup>4</sup> eddig nem említett verses párhuzamát szeretném bemutatni, illetve egy ismert lelőhelyű fordítás (Epigr. I. 163. *E Graeco* = AP 10.29) belső műhelytitkaira próbálok meg választ adni.

Janus két epigrammát is ír Phrynéről, a híres hetairáról, aki a Nagy Sándor által (Pindarosz háza kivételével) leromboltatott Thebai falait a férfivendégeitől kapott pénzeket újra felépíttette.<sup>5</sup>

Epigr. I 30. *Quas ut Agenorides fundarat Apolline Cadmus,  
Amphion dulci carmine munierat;  
Restituit stratas, Phryne meretricula, Thebas,  
Dum petitur multis, candida forma, procis.  
Risit Vitisator, contra at Tirynthius heros,  
Nunc, inquit, vere moenia nostra iacent.*

Epigr. I 31. *Eversas reparat dum Thebas aurea Phryne,  
Femina tam multis, una petita, viri,  
Sacra Amphioniae fides olim plectra secuti  
Nudatis montes erubuere iugis.  
Illa levi risu, Nescitisne, improba, dixit,  
Saxa, quid hac habeat iuris in urbe Venus?  
Iam vos cum tenerae doceant ita currere chordae,  
Quale nefas homines, si mea forma trahit?*

Mindkét epigrammában ugyanazt a párhuzamos gondolatsort (Epigr. I 30, 3–4; I 31, 1–2.) olvashatjuk Phrynéről, ennek ellenére az utóbbi verset sem Sambucus, sem Teleki nem

<sup>1</sup>Janus epigrammáit a Teleki-kiadás (*Jani Pannonii Poemata, pars prima; Jani Pannonii opusculorum pars altera. Traiecti ad Rhenum 1784.*) első könyvének számozása szerint idézem.

<sup>2</sup>In *Janus Pannonius. (Tanulmányok.) Szerk. KARDOS Tibor és V. KOVÁCS Sándor. Mem. Saec. Hung. 2. Bp., 1975. 407–438.*

<sup>3</sup>Epigr. I 25, I 26, I 30, I 34, I 102, I 153, I 287, I 300, I 334.

<sup>4</sup>Vö. RITOÓK, *i. m.* 412.

<sup>5</sup>RITOÓK, *i. m.* 412. (Ath.13,591d.)

tekintette fordításnak.<sup>6</sup> Propertius egyik elégiájának részlete (Prop. 2, 6, 5-6.) a janusi gondolatok nyomára vezet bennünket:

Prop. 2, 6, 1-6. Non ita complebant Ephyraeae Laidos aedes,  
ad cuius iacuit Graecia tota fores,  
turba Menandreae nec Thaidos olim  
tanta, in qua populus lusit Eristhoniuss,  
nec, quae deletas potuit componere Thebas,  
Phryne tam multis facta beata viris.

Phrynét jellemző propertiusi sort (tam multis facta beata viris.) Janus egy másik propertiusi elégia (Prop. 2, 9.) Penelopével kapcsolatos gondolatával ötvözi az I 30. epigrammában.<sup>7</sup>

Prop. 2, 9, 3-4. Penelope poterat bis denos salva per annos  
vivere, tam multis femina digma procis.

A második Phryne-epigrammában ugyanez a motívum Ovidiustól származik, érdekes módon ezúttal is Penelopéra vonatkoznak az átvett kifejezések.

Ov. trist. 2, 375-376. Aut quid Odyssea est nisi femina propter amorem,  
dum vir abest, multis una petita viris.

Szemmel látható, hogy Janus a fenti propertiusi—ovidiusi részleteket variálja, csiszolja össze a két vers Phrynéről írt soraiban. Tudatos átvételnek tekinthető az első költemény propertiusi eredetű „*candida forma*” jelzős szerkezete is.<sup>8</sup> Janus tudós költőre valló mitológiai tájékozottsággal kapcsolja egybe Thebai legendás várossal-építéseit. A várost Agenor fia, Cadmus (*Agenorides Cadmus*) alapítja meg Apolló jóslatát követve.

Ov. met.3,8-9 ... *Agenorides*, Phoebique oracula simplex  
consulit et, quae sit tellus habitanda requirit.

Ov. Pont.1,3,77-78. Linqvit *Agenorides* Sidonia moenia *Cadmus*,  
Poneret ut muros in meliore loco.

Amphion Hermésztől kapott háromhúrú lantjának igéző dalára (*dulci carmine*) a sziklák maguktól álltak össze várossallá Thebai körül. E történetről számos antik versrészlet állt Janus rendelkezésére, köztük egy rokonítható propertiusi gondolat is.<sup>9</sup>

Prop. 1,9,9-10. quid tibi nunc misero prodest grave dicere carmen  
aut *Amphioniae moenia* flere *lyrae*?

<sup>6</sup>Uo.

<sup>7</sup>Cf. Ov. fast. 6, 108. Nequiquam multis saepe petita procis.

<sup>8</sup>Prop.2,29b,30. heu quantum per se *candida forma* valet!

Prop.2,32,58. corruptit torvi *candida forma* bovis;

Prop.3,11,16. vicit victorem *candida forma* virum.

<sup>9</sup>Hor.carm.3,11,1-2. Mercuri (nam te docilis magistro  
movit *Amphion lapides canendo*)

Hor.ars 394-396. dictus et *Amphion*, Thebaeae conditor urbis *saxa movere sono* testudinis et prece  
blanda ducere, quo vellet.

Stat.Theb.1,9-10. expediam penitusque sequar, quo *carmine* muris iusserit *Amphion* Tyrios acce-  
dere montes.(Sil.Ital.11,443; Sen.Oed.612; Sid.Apoll.carm.16,3-4... passim)

A fordításnak tekintett első költeményben Bacchus (*Vitisator*) és Hercules (*Tiryntius heros*) szerepeltetése Cadmus, Amphion és Phryne társaságában szintén tudatos szerkesztést tükröz, hisz mindkettő Thebai jeles szülőtte, ismert mitológiai alakja volt. Statius a *Thebais* egyik részletében (Stat. Theb. 7,663–668.) a janusihoz hasonló sorrendben (Cadmus, Amphion, Bacchus, Hercules) utal Thebai reprezentáns mítosz-hőseire.<sup>10</sup> Hercules neve (*Tiryntius heros*) Ovidius több művében található meg hasonló formában és metrikai helyzetben, míg Bacchust mindössze két helyen említik a latin irodalomban a janusi (*Vitisator*) elnevezéssel.<sup>11</sup> A két Phrynéről szóló vers szerkezeti és nyelvi azonosságai, a bemutatott ovidiusi-propertiusi kölcsönzések alapján valószínűnek látszik, hogy az I 30. epigramma sem fordítás. Analóg esetként (verspárként) említhetjük a horatiusi *ars poetica* alapján (Hor. ars 275–279.) megírt *De Thespi et Aeschylō* (Epigr. I 334.) és a *De Thespi* (Epigr. I 335.) c. epigrammákat, amelyekben Janus — mint erre Juhász László és Ritoók Zsigmond is felhívta a figyelmet<sup>12</sup> — a fenti Horatius-sorokat alakítja át disztichonokká és hendecasyllabusokká. Hasonlóan a két Phryne-vershez — talán görög vonatkozásai miatt — ezek közül is fordításnak minősíti Teleki az első (Epigr. I 334.) darabot. Latin nyelvi párhuzamok persze az ismert forrással bíró fordításokban is felfedezhetők, hisz Janus főként latin irodalmi ismereteit hasznosította fordításai során<sup>13</sup>, de a fentebb elemzett költemények motívumai, nyelvi kombinációi ezúttal egyértelműen a propertiusi minta (Prop. 2,6,5–6.) ihletadó indíttatására vallanak.

Más jellegű kérdés vetődik fel az I 163. epigramma (*E Graeco*) kapcsán. E fordításnak ismerjük a lelőhelyét (AP 10.29.), de az eredeti gondolat ellentétes előjelű változtatása<sup>14</sup> kissé szokatlan Janus versfordítói gyakorlatától. Amor isten voltának a janusi fordításban olvasható tagadására Seneca *Phaedrájának* egyik azonos tartalmú részlete szolgálhat ma-

<sup>10</sup>Stat.Theb.7,663–668... prohibete manus, haec omine dextro  
moenia Cirrhaea monstravit Apollo iuvenca;  
parcite, in haec ultro scopulū venere volentes.  
gens sacrata sumus: gener huic est Iuppiter urbi  
Gradivusque socer; Bacchum haut mentimur alumnū  
et magnum Alciden.

<sup>11</sup>Ov.fast.2,349; met.7,410; ars 2,221. (Std.Apoll.carm.7,581; Val.Flacc. 2,373.)

Macr.Sat.6,5,11. Accius in Bacchis:

o Dionyse

pater optime vitisator, Semela / genitus Euhie.

Poet.Lat.min.III. 304. (ed.Baehrens Lipsiae 1881.)

X. Laus Liberi

Lenis vitisator, proles Semeleia, Bacche (=Claudianus: Carmina, ed. J. B. Hall

Leipzig 1985. 420.)

<sup>12</sup>JUHÁSZ László, *Janus Pannonius epigrammáinak szövegkritikájához és hermeneutikájához*. FK 1968. 177. és RITOÓK, i. m. 413.

<sup>13</sup> Epigr. I 34. *mīhi divitis auri* — Lygd.3,11.

I 34,2. *antevolem Zephyros* — Verg.Aen.12,333; Claud.carm.min.27,21.

I 150,1. *Herceas aras* — Lucan.9,979.

I 150,3. *Aeneia classis* — Anth.Lat.140,43.

I 150,3. *Ausonios portus* — Verg.Aen.3,378; 9,99; Ov.met.13,708.

I 153,4. *sacro Iuppiter ore* — Ov.fast.6,386.

I 172,4. *cum love discumbens* — Stat.silv.4,2,10–11.

I 287,6. *Ausonium imperium* — Ov.Pont.2,2,72; Mart.6,60,4.

I 300,2. [*Iuppiter*] *ad superos talia dicta dedit* — Claud.carm.min 51,2.

II 6,8. *purpureos reges* — Claud.rapt.Pros.2,300.

II 6,8. *ornas pulchro diademate* — Claud.7,84.

<sup>14</sup>RITOÓK, i. m. 417. és *Janus Pannonius versei*. Bp., 1972, 1978, 1983. Szerk. KARDOS T. bev.19.

gyarázatul, amely szerint Amort csupán a rút vágy, a gyarló emberi ösztön ruházta fel isteni hatalommal, földieket, égieket szerelem-igába kényszerítő fegyverekkel.

Epigr.1 163. *Nullus, Amor, Deus est, sed hominum prava voluptas  
Praetendit vitio, Numinis arma, suo.*

Sen.Phaedr.195–203. *Deum esse amorem turpis et vitio favens  
finxit libido, quoque liberior foret  
titulum furori numinis falsi addidit.  
natum per omnis scilicet terras vagum  
Erycina mittit, ille per caelum volans  
proterva tenera tela molitur manu  
regnumque tantum minimus e superis habet:  
vana ista demens animus ascivit sibi  
Venerisque numen finxit atque arcus dei.*

A Teleki által nem janusinak tartott („Non videtur esse Iani, ob notionem vocabuli, *Passio*...”) *De Amore Deo* c. epigrammájában szintén a Senecánál szereplő „*turpis libido*”-ra vezeti vissza Janus Amor kétes isteni erejét.

Epigr.I 173. *Passio, non Deus est amor; ast humana libido  
Praetendit vitiiis, nomen inane, suis.*<sup>15</sup>

A senecai gondolatsor hatását (esetleges felhasználását a fordításban) az is valószínűsíti, hogy Janus a Titus Vespasianus Strozzához írt *Ianus Pannonius de annulo, ad Titum Vespasianum Strozzam* (El.II 8.) c. elégiájában a fenti Seneca-sorokat hasznosítja a szerelem ellen felsorakoztatható érvek között.<sup>16</sup>

Janus a saját alkotásaira oly jellemző kombinatív versszerkesztési technikát úgy tűnik műfordításaiban is szívesen alkalmazta, s a fordításokba illesztett bővítményekkel (Epigr.I 172.4. *cum love discumbens*), vagy — mint a vizsgált I 163. epigramma esetében — a mondanivaló megváltoztatásával kívánta láttatni az antik irodalomban elszórta felbukkanó rokon motívumok közötti szintézis-teremtés lehetőségét.

Török László

### Jósika Miklós és a mesmerizmus

A vidéki nemes, Szécsi Kálmán két életet él: az egyiket XII. sz.-i várúrként, álmában, a másikat ébren, XIX. sz.-i vidéki földbirtokosként. Az álom és ébrenlét úgy váltja egymást, hogy csak a regény végére derül ki, melyik a nappali valóság és melyik az éjjeli álom. Ez a fikciója Jósika Miklós *Két élet* (Pest, 1862) című regényének, amely a mai olvasó számára érdekes lehetne, ha nem vált volna méltatlanul elfeledetté. Talán Jósikának ez a legkevésbé ismert, legkevésbé olvasott műve, amely a fantasztikuma miatt megelőzte

<sup>15</sup> Ov. rem.240. *Praetendens culpaē splendida verba tuae. Claud.20,206–207... quid pulchra vocabula pigris praetentat vitiiis?*

<sup>16</sup> El.II 8,145–152. *Esse Deum, genitumque Dea confinxit amorem,  
Servitio obsceno caeca libido favens;  
Numinis et titulo voluit velare furorem,  
Dignior ut venia liberiorque foret.  
Scilicet aligerum terras Erycina per omnes  
Admissis natum gressibus ire iubet! Ille levem rapido conscendens aethera cursu  
Contorquet tenera spicula lenta manu!*

korát. A korabeli kritika elítélte valóságosságáért.<sup>1</sup> Szélesebb körben ismertté később sem vált, a Jósika-irodalom éppen csak megemlíti, anélkül, hogy méltatná. Második kiadása (1890) óta nem is jelent meg többször ez a múlt századi irodalmunkban szokatlan regény. Mi az, ami mássá teszi, kiemeli korának regényirodalmából és talán Jósika más — 1849 után már kevésbé népszerű — regényei közül? A magyarázat talán a regény témájában keresendő: az álom és a doppelgänger-figurák megkésett romantikusságában, vagy korán jött modernségében, ami Babits *A gólyakalifájának* előfutárává teszi ezt a regényt. És még valami — a mesmerizmus — miatt, amely áthatja, megmagyarázza fantasztikumát és amelynek a magyar irodalomra tett hatása itt jelentkezik legteljesebben.

A pszichológiatörténet gyakran a freudizmus és a szuggesztió, hipnózis előfutáraként említi Franz Anton Mesmer (1734–1815), aki a XVIII. sz. utolsó negyedében kápráztatva el delejes gyógyításaival a bécsieket, majd a forradalom előtti Párizst. Többek — de főleg Paracelsus és Hell Miksa — nyomán egy minden testben és világegyetemben létező — magyarul leggyakrabban delejnek, ód-nak, vagy egyszerűen fluid-nak nevezett — éteri erő segítségével magyarázta az emberek, tárgyak, égitestek között láthatatlanul is létező kölcsönhatást. Állati magnetizmus (*Tierische Magnetismus*, vagy *Animalische Magnetismus*) néven vált ismertté ez a gyógygerő, amelyben az állati szó csak a mágnesség más, nem élőlényként tapasztalt jelenségétől különíti el. Mesmer felfedezését főleg gyógyításra használta, delejes „húzásaival” a beteg homlokára, vagy mellére a beteg szervezet felbomlott harmóniáját állította vissza. Voltak azonban ennél bonyolultabb gyógy módjai is.<sup>2</sup> Tanait Magyarországon 1817-ben ismertette az orvos Lenhossék Mihály,<sup>3</sup> aki írását a mesmerizmus első hazai bemutatkozásaként jelölte meg. Az 1810-es évek végefelé már delejes módszerrel gyógyított hazánkban Bene Ferenc.<sup>4</sup> 1818-ban jelent meg az első magyar nyelvű könyv, Eschenmayernek, Mesmer egyik tanítványának munkája, amelyhez fordítója, a kémiakönyvíró, tudós Kováts Mihály az eredetivel szinte egyenlő terjedelmű ellenvéleményét, cáfolatát is mellékeli.<sup>5</sup> Az 1840-es években Szapáry Ferenc és Kikó Károly gyógyított Pesten a delejesség segítségével.<sup>6</sup> Az 1850-es években pedig feltehetően az asztaltáncoltatás 1853-ban jelentkező divatja miatt<sup>7</sup> a mesmerizmus nálunk is újabb fellendülését éli.

A mesmerizmus a XIX. sz.-ban élő és széles körben ismert „tudomány” volt, a delejesség, állati magnetizmus, a delejes vagy magnetikus álom — az 1850-es évektől gyakran társulva az asztaltáncoltatással, szellemidézéssel — nemcsak a XIX. sz. világirodalmában visszatérő fogalmak,<sup>8</sup> a múlt század magyar irodalmában is gyakran lehet találkozni velük. Kölcsény Ferenc a mesmerizmusról értekezik,<sup>9</sup> a költő, történetíró Mailáth

<sup>1</sup> -m-, JÓSIKA Miklós, *Két élet*, Pesti Napló, 1862. nov. 1.

<sup>2</sup> Vö. HOTHERSALL, David, *History of Psychology*. Philadelphia, 1984. 211–215.; MÁSZÁROS István, *Hipnózis*, Bp., 1984. 12–20, 25–26; TATÁR, M. Maria: *Spellbound. Studies on Mesmerism and Literature*. Princeton, New Jersey, 1978. 3–44.; TORDAI Vilmos, *Gyógyítás életdelejességgel*. Bp., 1914.; VÖLGYESI Ferenc, *Mesmer és a gyógydelejezés*. Bp., 1933; Uő., *Oroosi hipnózis*. Bp., 1962. 10–24.; Uő., *Emberek, állatok hipnózisa*. Bp., 1973. 17–30.

<sup>3</sup> LENHOSSÉK Mihály, *Az állati magnetizmus rövid rajzolatja*. Tudományos Gyűjtemény, 1817. 3–41.

<sup>4</sup> Vö. Az állati magnetizmusnak (*Mesmerismus*) néhány nevezetesebb jeleneti. Hasznos Mulatságok, 1818. I. félév 1. sz. 5.; *Az állati mágnesség mi volta*. Hasznos Mulatságok, 1818. I. félév 21. sz. 164–165.

<sup>5</sup> KOVÁTS Mihály, *Az állati mágnesség mérőserpenyűje*. Pest, 1818.

<sup>6</sup> Szapáryról: ÁGAI Adolf, *Egy magyar Hansen*. In Uő., *Új hantok*. Bp., 1900. 233–250.; REINER Bertalan, *Kultúr-képek*. Bp., 1891. 70–85.; TÓTH Béla, *Magyar ritkaságok*. Bp., 1899. 211–216.; — KIKÓ Károlyról: *Mi hír Budán*. Életképek, 1845. nov. 1., 18. sz. II. félév.

<sup>7</sup> Az 1853-as év szenzációját ismerteti TOLNAI Vilmos, *Arany Képmutogatójának személyes vonatkozásai*. It 1916.

<sup>8</sup> TATAR, M., i. m.; E.T.A. Hoffmann, Balzac, Dickens, Poe, H. v. Kleist, Hawthorne, Flaubert, Henry James stb. munkáit hozza kapcsolatba a mesmerizmussal.

<sup>9</sup> KÖLCSEY Ferenc, *Levelek a mesmerizmusról és Az állati magnetizmus nyomairól a régiségben*. K. F. Minden Munkái. 5. k. 3. kiad. Bp., 1886.

János könyvet ír a magnetizmusról;<sup>10</sup> Erdélyi János tanári jegyzeteiben vizsgálja a magnetikus álm mibenlétét<sup>11</sup> és — ironiával ugyan, de — lehetségesnek tartja egy újabb lelki jelenséggént értelmezni az „asztalmozgatás” képességét.<sup>12</sup> A magnetizmus „kedvelője” Dessewffy József fia, Marcell is,<sup>13</sup> a kései századvégi utód, Madách Aladár pedig könyvet ír és fordít a „szellembúvárlatról”.<sup>14</sup> A színész Egressy Gábor Petőfi szellemét idézi<sup>15</sup> és spiritiszta szellemiségű verset ír.<sup>16</sup> Van, aki csak éppen, hogy említi a mesmerizmust (Kemény Zsigmond)<sup>17</sup> és a szellemidézést (Eötvös József),<sup>18</sup> vannak, akik fontos szerepet szánnak a delejezésnek regényük cselekményében (Kuthy Lajos,<sup>19</sup> Irinyi József,<sup>20</sup> Jókai Mór<sup>21</sup>). Vannak, akik novellát, cikket áldoznak a témának (Degré Alajos,<sup>22</sup> Jókai Mór<sup>23</sup>) és vannak, akik a fantáziájuk segítségével a jövő nagy tudományává teszik a delejességet (Jókai Mór,<sup>24</sup> Jósika Miklós<sup>25</sup>). Vannak, akik az asztaltáncoltatás jelenségéről értekeznek (Arany János,<sup>26</sup> Jedlik Ányos,<sup>27</sup> Brassai Sámuel<sup>28</sup>) és vannak, akik az asztaltáncoltatást ki is próbálják (Arany János,<sup>29</sup> Egressy Gábor,<sup>30</sup> Jókai Mór<sup>31</sup> és Jósika Miklós<sup>32</sup>).

Mesmer tana széles körben ismert volt, sokak fantáziáját megragadta az ember természetének ez a természetfölötti értelmezése. Talán a múlt századi regényeinkben az egymás iránt „delejes vonzalmat” érző szerelmesek és más — gyakran a delej fogalmával kifejezett — a szereplők közti érzelem, szellemi kapcsolat sem csak a mágnesség és az elektromosság tudományos ismereteinek irodalmi vetületei, hanem ez az előbbi felfede-

<sup>10</sup> MAILÁTH János, *Der animalische Magnetismus als Heilkraft*. Regensburg, 1852.

<sup>11</sup> ERDÉLYI János, *Filozófiai és esztétikai írások*. Bp., 1981, 484–488.

<sup>12</sup> ERDÉLYI János, *Eszmeelöiség védelme*. In *Uő., Filozófiai és esztétikai írások, i. m.* 132.

<sup>13</sup> Vö. JÓSIKA Miklós, *Emlékirat*. Bp., 1977. 385.

<sup>14</sup> MADÁCH Aladár, *A gyakorlati spiritualizmus védelme*. Bp., 1884. (A. R. Wallace nyomán) és *A szellembúvárlat irányszemléi*. Bp., 1899.

<sup>15</sup> Vö. EGRESSY Ákos, *Társalgásunk Petőfi szellemével 1853-ban*. In *Uő., Petőfi Sándor életéből*. Bp., 1909.

<sup>16</sup> EGRESSY Gábor, *A legdicőbből*. In SÁROSY Gyula, *Az Én Albumom*. Pest, 1857.

<sup>17</sup> KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál*. Bp., 1967. II. k. 130.

<sup>18</sup> EÖTVÖS József, *Nővérek*. Bp., 1973. 163.; és levele Szalay Lászlónak 1853. ápr. In *E. J. M. Levelek* Bp., 1976. 239.

<sup>19</sup> KUTHY Lajos, *Hazai rejtelmek*. Pest, 1846–47. *Az árva halász* című fejezetben.

<sup>20</sup> IRINYI József, *Béla*. Pest, 1853.

<sup>21</sup> JÓKAI Mór, *A jövő század regénye; A lélekidomár*. (A kritikai kiadás — Bp., 1967. — jegyzetében Sándor István áttekinti a hipnózis és szuggesztió hazai történetét, 546–555.); *Egy ember, aki mindent tud*; — az asztaltáncoltatásnak pedig a *Politikai divatokban* szentel külön fejezetet.

<sup>22</sup> DEGRÉ Alajos, *Delejesség*. In *Degré Alajos Novellái*. Pest, 1854.

<sup>23</sup> JÓKAI Mór, *Magnetizmus és Találmányok*. In *J. Ö. M. Cikkék és beszédek* IV. k. Bp., 1968.

<sup>24</sup> JÓKAI Mór, *A jövő század regénye és Bosszú a túlvilágon. Elbeszélés, aminőt a jövő századbeli novellisták fognak írni*. J. M., *Őszi fény*, Bp., 1904. *Találmányok, i. m.*

<sup>25</sup> JÓSIKA Miklós, *Végnapok. Apokalyptikai novella*. In *J. M., Regényes képletek*. Pest, 1847.

<sup>26</sup> ARANY János, *Az asztaltáncoltatásról*. In *A. J. Ö. M. X. k.* Bp., 1962.

<sup>27</sup> JEDLIK Ányos, *Az asztaltáncoltatáshoz*. *Pesti Napló*, 1853. ápr. 16. 930. sz.; *Uő., Asztalmozgásnak értelmezéséhez*. *PN* máj. 11. és 12. 950. 951. sz.

<sup>28</sup> BRASSAI Sámuel, *Komoly szó az asztaltánczhoz*. *Divatcsarnok*, 1853. ápr. 25. 7. sz.

<sup>29</sup> ARANY *Az asztaltáncoltatásról* (A. J. Ö. M. X. k., Bp., 1962.) c. cikkén kívül négy levelében (Ercsey Sándorhoz és Tompa Mihályhoz, 1853. ápr. 27., Egressy Gáborhoz 1854. márc. 19. és Tompa Mihályhoz 1854. ápr. 22. In *A. J. Ö. M. XVI. k.; Levelezés, II. k.*, Bp., 1982.), az *Irányokban* (A. J. Ö. M. XI. k., Bp., 1968. 155.), és *A kép-mutogató* c. versében (vö. TOLNAI Vilmos, *i. m.*) említi a szellemidézést. A nagykőrösi asztaltáncoltatásra Ágai Adolf emlékezik vissza (*Arany Jánosról: Á. A., Por és hamu*. Bp., 1892. 73–74.)

<sup>30</sup> Vö. EGRESSY Ákos, *i. m.*

<sup>31</sup> Vö. Jókai levele özv. Jókay Józsefnéhez 1854. febr. 22. In *J. Ö. M. Levelezés I.* Bp., 1971. 129.

<sup>32</sup> Jósika Miklós levele Fejérváry Miklósnak 1854. jún. 30. Jósika Miklós, *„Idegen, de szabad hazában”*, Bp., 1988. 136.

zések emberi szellemre alkalmazott „tudományának”, a mesmerizmusnak is következménye lehet, amely a rokonszenv–ellenszenv titokzatos érzelmét is a delej segítségével tette érthetőbbé.<sup>33</sup>

Jósikának szinte mindegyik 1849 után írt társadalmi regényében előfordul, vagy a delejesség tanának, vagy az asztaltáncoltatásnak, a magnetizmus ekkor szinte „társtudományának”<sup>34</sup> — elismerő, vagy kevésbé elismerő — említése. Egy korábbi, 1847-ben megjelent fantasztikus novelláját<sup>35</sup> pedig a delejesség segítségével kifinomult jövőbeli emberiség elképzelésének szánta. Ez az „apokalyptikai novella” és még jobban a 15 évvel később megjelent *Két élet* regény mutatja leginkább a mesmerizmusnak a magyar irodalomra tett hatását, mert ezekben ez nemcsak egy külső, a korabeli olvasó érdeklődését felkeltő, a lapok szenzációrovatából merített kuriózum marad, hanem a regény és a novella egész történetét megszabja, és teszi a múlt századi magyar irodalomban szokatlan témájával későromantikusnak, de talán méginkább koramodernnek nevezhető irodalmi alkotássá. Mesmer tana — ahogy más, a természetfölöttivel foglalkozó, az okkultizmushoz közelálló gondolatok is<sup>36</sup> — mintha a fantasztikum fokozott előtérbe kerülését segítené az irodalomban...

Ahogy a német romantika doppelgängerjei kapcsolódtak a mesmerizmushoz, úgy kapcsolódik a *Két élet* regénye is. Jósika is ismerte azt az elképzelést — a delejés álom és az ébrenlét kétféle tudatállapotáról — amely már Mesmer kortársai számára is bizonyítható az én kettősségét. Az *első lépés veszélyei* (Pest, 1860) című regényében még ismereteinek forrását is megnevezi, azt a Carl Alexander Ferdinand Klugét, akinek 1815-ös bécsi kiadású könyvéből (*Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus*) merítette jóval korábban Kölcsey Ferenc is ismereteit az állati magnetizmusról. Jósika a mesmeristák tapasztalatait így ismertette: „tudjuk Kluge úr és számos más delejnökök szerint, hogy a ki delejés álomból felébred egy hangot sem tud abból, a mit e kórállapot, világos látás alatt látott, mondott, cselekedett.”<sup>37</sup> A delejés álomban megfigyelt tisztánlátás és az éber állapot öntudatában való tudatlanság már Mesmer kortársai számára is a kétféle emberi tudatot jelenthette.<sup>38</sup> Bár Jósika *Két élet* regényében a főszereplő emlékszik ébren és álmában látottakra, mondottakra, mégis az álombeli tisztánlátás Szécsi Kálmán esetében is megfigyelhető. A középkori — és ahogy a regény végére biztosan eldönthető — az álombeli főúr jóval nagyobb emberismerettel, éleslátással rendelkezik, okosabb és bölcsőbb mint a XIX. sz.-i, a valódi. A regényben Jósika említi a „delejés álom magasb fokozatú életét”,<sup>39</sup> amelyet még „második látás”-ként is megnevez.<sup>40</sup> Szécsi Kálmán álmában ezért képes arra, hogy felismerje lánya kérióinek igazi jellemét, amit ébren ugyancsak félreismert.

<sup>33</sup> Vö. SIMONYI Imre, *A rokon- és ellenszenvről és ezeknek a betegségekre s orvoslásra lehető befolyásokról*. Pest, 1846, és OROSZHEGYI (SZABÓ) Jóska, *A rokonszenv természettörténete*. Divatcsarnok, 1859. aug. 30. 35. sz.

<sup>34</sup> A mesmerizmus egyik értelmezése a spiritizmusba torkolt. (Vö. TATAR, M., i. m. XIII, 6, 26, 75.). Hazánkban is hamar feltűnt az asztaltáncoltatás delejés értelmezése (Budapesti Hírlap, 1853. ápr. 15.), bár voltak, akik csalással (BRASSAI Sámuel, i. m.) vagy mechanikus erővel magyarázták (JEDLIK Ányos, i. m.). A szellemidézők azonban jóval később — még a XX. sz.-ban is — a delejben, az ún. asztrál szellemek „anyagában” feltételezték szellemeik megjelenését a szeánszaikon. A mesmerizmusnak egy másik szála az orvosi, természettudományos kutatások segítségével a hipnózis és szuggesztió irányába fejlődött.

<sup>35</sup> JÓSIKA Miklós, *Végnapok. Apokalyptikai novella*. In Uő., *Regényes képletek*. Pest, 1847.

<sup>36</sup> Vö. WEBB, James, *The Occult Establishment*. La Sale, Illinois, 1976. 496.; TATAR M., i. m. 230–231.; Hankiss János a detektívregény fantasztikumát hozta összefüggésbe a magnetizmussal (HANKISS János, *A detektívregény*. Bp., 1928. 115–119.)

<sup>37</sup> JÓSIKA Miklós, *Az első lépés veszélyei*. Pest, 1860, II. k. 4.

<sup>38</sup> Vö. FRENZEL, Elisabeth, *Motive der Weltliteratur*. Stuttgart, 1980. 101.

<sup>39</sup> JÓSIKA Miklós, *Két élet*. Pest, 1862. II. k. 12.

<sup>40</sup> JÓSIKA Miklós, *Két élet*. Pest, 1862. II. k. 146.

A *Két élet* regény alapötlete már 1847-ben megszületett. Jósika a *Végnapok* novellája elején megemlíti: „Nem voltak-e óráitok mikor édes óhaj szárnyán örvényeltetek a föld fölött, s úgy tetszett nektek, mintha egykor-egykor — ki tudja hol, ki tudja mikor — már éltetek volna? mintha ezen egykori élet, mint tündér álom, egyes öntetekben derengene át a visszaemlékezés fátylain...”<sup>41</sup> A novella ez után a bevezetés után mégsem a múltban, hanem a jövőben játszódik, amikor az élet a kihúló Földön már csak a forró égöv területén található. Az emberek két nagy csoportra oszlottak, közönségesekre és a delejességük által kifinomodott szinte isteni, de legalábbis angyali tökéletességet elért emberek csoportjára, akik beszéd nélkül is értik egymást. A meszmerizmus segítségével magasztosult emberiség elképzelése nem volt újdonság. Jósika akár ismerhette is Katona Géza doktor véleményét, amely szerint „midőn mesmerféle, vagy önkényű idegtusa alatt utat tévesztenek az erők [...] a növény állattá, az állat szellemmé, az ember istenné válik.”<sup>42</sup> Jósika fantáziája szerint a felgyülemlett magnetikus tapasztalatok okozzák majd ennek a tudománynak megnövekedett hatalmát. A főszereplő Áila gondolatának, delejes látásának segítségével egy másik égitest lakójával, Ádurral tart fenn szellemi kapcsolatot. Szerelme jutalma, hogy lelke átköltözhet a halódó Földről a másik égitestre.

Jósika csodálata a delejesség tana iránt később sem csökkent. A *gordusi!!! csomó* (Pest, 1853) regényében a meszmerista tudományosság egyik kulcsfogalmáról, a rokonszenvről értekezik, amely szerinte „talánydelejes emberi lényegünknek azon csudái egyike [...], melyek a lélek halhatatlanságát bizonyítják s mutatják, mennyi kitalálhatatlan, mennyi fogalmainkon túlvívó s önkénytelen van létezésünkben s hogy annak szellemi hatásai nem sejdített csudákat rejtenek.”<sup>43</sup>

Az asztaltáncoltató szellemidézésről már kevésbé van jó véleménnyel Jósika. A kísérletekben, szellemekben gyermekkorra óta nem hitt,<sup>44</sup> mégis: 1854-ben maga is megpróbálta — sikertelenül — megidézni őket.<sup>45</sup> Kedvezőtlen véleményét nemcsak ez a sikertelen asztaltáncoltató kísérlet okozhatta, hanem az is, hogy hamar csalódnia kellett a brüsszeli asztalok jóslatában, amelyek III. Napoleonnak közeli véget jövendöltek.<sup>46</sup> Az 1850 és 1864 között Brüsszelben élő Jósika pedig nem érezhette az asztaltáncoltatásnak azt a légkört, amely Magyarországon még a jóslatokban való csalódások után is csábítást jelenthetett. Az asztaltáncoltatás híre Amerikából jött és 1853-tól Európa-szerte kedvelt volt, a delejesség egyik legújabb tüneményét csodálták benne. Hazánkban az 1850-es években még a józanabbak is hittek az asztalnak. Jókai, Arany és más későbbi visszaemlékező az ötvenes évek asztaltáncoltató „járványát” a politikai helyzettel és az 1849 utáni reményvesztett hangulattal magyarázta.<sup>47</sup> Egressy Gáboréknál Petőfi szelleme az asztal segítségével jóslta a nemzet közeli felszabadulását a „járom” alól.<sup>48</sup> Jókaiéknál Batthyány aláírását utánozta hűen és reménykeltő politikai eseményeket jövendölt.<sup>49</sup> A csalódás aztán sokak kedvét elvehette, mégis még az 1861-es februári pátenz idején is megkérdezték az asztal véleményét.<sup>50</sup> Nálunk az asztaltáncoltatás hazafias tettek számíthatott már csak a miatt is, mert a Bach-rendszer idején üldözésekkel, razziaikkal zaklatták a szellemidéző köröket. Jókai *A szamárend történetében* (Bp., 1912) mutatta be az asztaltáncoltató barátit

<sup>41</sup> JÓSIKA Miklós, *Végnapok*. In Uő., *Regényes képletek*. Pest, 1847.

<sup>42</sup> KATONA Géza, *Próbajáratul a mágnesálmom értelmének fejtegetéséhez*. Atheneum, 1840. okt. 25.

<sup>43</sup> JÓSIKA Miklós, *A gordusi csomó*. Pest, 1853. III. k. 12.

<sup>44</sup> Vö. JÓSIKA Miklós, *Emlékirat*. Bp., 1977. 118–121.

<sup>45</sup> Vö. JÓSIKA Miklós levele Fejérváry Miklóshoz 1854. jún. 30. In JÓSIKA Miklós, *„Idegen, de szabad hazában”*. Bp., 1988. 136.

<sup>46</sup> JÓSIKA Miklós, *„Idegen, de szabad hazában”*. Bp., 1988. 138.

<sup>47</sup> JÓKAI Mór, *Astrál-szellemek*. In Uő., *Túl a láthatáron*. Bp., 1912. 65.; ARANY János, *Irányok*. In A. J. Ö. M. XI. k., Bp., 1968. 155.; EGRESSY Ákos, i. m. 94–95.; VERESS Sándor, *A magyar emigráció Keleten*. Bp., 1879., II. k. 21.

<sup>48</sup> EGRESSY Ákos, i. m. 98.

<sup>49</sup> JÓKAI Mór, *Astrál-szellemek*. In Uő., *Túl a láthatáron*. Bp., 1912. 67–68.

<sup>50</sup> Vö. VAY Sándor, *A táncoló asztal*. In Uő., *Elpusztult urak*. Bp., 1910. 56.



körbe befurakodott spicli figuráját. Grünhut Adolf doktor pedig, aki az 1873-ban önálló szervezetet létrehozó spiritiszták vezetője volt haláláig, visszaemlékezésében megírja, hogy csak a lapok botrányrovatának segítségével tudott a razziákkal ijesztgetett, büntetésekkel fenyegetett és csak nagy-nagy titokban összeülő asztaltáncoltató körre rátalálni.<sup>51</sup> A külföldön élő Jósika mindezt nem ismerhette, nem tapasztalhatta. Korán kialakult kedvezőtlen véleményét ez is magyarázhatja. A *Pygmaleon, vagy egy magyar család Párizsban* (Pest, 1856) regényében az egyik legnagyobb hírnévre szert tett magyar delejes-spiritista orvost, gr. Szapáry Ferencet (1804–1875) említi név szerint, akít még Schoppenhauer is olvasott és úgy üdvözölt, mint, aki tőle függetlenül jött rá ugyanarra az igazságra, hogy az állati mágnesség tényeiben a „működő egyedül az akarát”.<sup>52</sup> Az ötvenes években a delejezést már az asztaltáncoltatással együtt művelő Szapáry gyógyító ajánlatát azonban ebben a regényben visszautasítják,<sup>53</sup> ezért személye nem, csak neve tűnik fel a regény lapjain. Az apátiába esett lánynak nem a spiritisza-delejes orvos, hanem a művészet és a szerelem adja vissza az életet. Szapáry 1848 tájékán költözött Párizsba, ahol gyógyításával és delejezésről, asztaltáncoltatásról írott könyveivel nagy hírnévre tett szert, amelyet az 1850 óta Brüsszelben élő Jósika jól ismerhetett. Szapáry az 1850-es évek közepe felé tért haza és telepedett le abonyi birtokán, ahol mesmerista és spiritisza tapasztalatait — Arany Juliska asztaltáncoltatásáról is — az öt személyesen ismerő Ágai Adolf szerint, haláláig gyűjtötte.<sup>54</sup>

Jósika véleményét az asztaltáncoltatásról Az *első lépés veszélyei* regény néhány sora is mutatja. Zsolnay titokzatossága így lepleződik le a leselkedők előtt: „a jó Zsolnay nem idéz szellemeket, nem társalog túl világi lényekkel, hanem egyszerűen [...] leissza magát.”<sup>55</sup> A *Két életben* is elutasító színezetet nyernek a „kopogó lelkekkel” foglalkozók, akik „a csodákat... ott is látják, hol azok nincsenek és nem is lehetnek.”<sup>56</sup>

A *Két élet* regényét Jósika a belső borítón a „szeszélyes regény” műfajként jelölte meg. Hogy mit értett ez alatt, azt a *Regény és regényítészet* (Pest, 1858) című, a kritikai támadások hatására született elméleti munkája fogalmazza meg. A regényt Jósika csak a pillanatnyi szórakoztatás eszközének tartja olyan rövid életű, alkalmi hatású irodalmi műnek, amelynek egyik változata a „szeszélyes”, vagy „képzelmi”, vagy „phantaszticus” regény,<sup>57</sup> amelynek világirodalmi példáiként E. T. A. Hoffmann, Andersen és Jean Pault nevez meg. Bár a „szeszély”-t hazánkban Jean Paul esztétikája nyomán („die Laune”) inkább a humorral, a komikummal hozták összefüggésbe, Jósikánál a fantasztikum szinonimája lett. A szeszélyes regény nála a romantikus fantázia regénye, amelyről szólva nem nevez meg a valószínűségnek azt a követelményét, amelyet általában a regény velejárójának tart az eszményesítés mellett, hanem ehelyett, a fantázia és másodsorban a „vígság” követelményét említi.

Elméleti elvei ellenére a regényíró Jósika mégsem tud ellenállni a valószínűség követelményének. A romantikus fantázia a regény születése idején már a lehetséges alátámasztását követeli. A szeszélyes cselekményben a valószínűségre való törekvése mai szemmel nézve túlzott, már-már magának a szeszélyesség rovására megy, nehézkessé teszi a történet gombolyítását. A korabeli olvasónak viszont még ez is kevés volt, a *Pesti Napló* kritikusa „alig elhíhető”-nek tartotta.<sup>58</sup>

A *Két élet* regényében Szécsi Kálmán delejes álmát a házába került festmények, az ősokelet ábrázoló portrék miatt kezdi álmodni, amelyek között feleségére és leányára meg-

<sup>51</sup> GRÜNHUT Adolf, *Tanulmányok a spiritizmus köréből*. Bp., 1921. I. k., 212–213.

<sup>52</sup> SCHOPPENHAUER, Arthur, *Kísérlet a szellemlátásról és ami azzal összefügg*. In *Uő., Perarga és Párely-pomena*. II. k., Bp., 1924. 113.

<sup>53</sup> JÓSIKA Miklós, *Pygmaleon vagy egy magyar család Párizsban*. Pest, 1856. I. k. 90.

<sup>54</sup> Vö. ÁGAI Adolf, *Egy magyar Hansen*. In *Uő., Új hantok*. Bp., 1900. 242.

<sup>55</sup> JÓSIKA Miklós, *Az első lépés veszélyei*. Pest, 1960. I. k. 134.

<sup>56</sup> JÓSIKA Miklós, *Két élet*. Pest, 1862. II. K. 146.

<sup>57</sup> JÓSIKA Miklós, *Regény és regényítészet*. Pest, 1858. 120.

<sup>58</sup> m-, JÓSIKA Miklós, *Két élet*. PN 1862. nov. 1.

tévesztően hasonlító képek is voltak. Jósika bizonytalan, regényében az írói mindentudás (pl. a középkori Szécsi bemutatásakor megjegyzi, hogy a pipa hiányzott, de akkor annak még híre sem lehetett) és a történetet kívülállóként lejegyző, azt csak a szereplők elbeszéléséből ismerő, ismereteinek határát gyakran jelző narrátor (pl. „mindazt, a mit Borz uramnak s Ágotának eseményéről elmondtunk ... — később Ágota beszélt el másként természetesen nem tudhatnók”)<sup>59</sup> váltakozik. Máskor viszont, mikor a XIX. sz.-i történetben Szécsi lányának egyik kérője, Szerémváry kidobja a másik kérőt, Héderfáy az egész regény fikció voltát azzal is jelzi, hogy a rövid jelenetet az „egyébiránt betűszerint életből vett jelenet”<sup>60</sup> kiszólással különíti el a többitől. Jósika írói következetlenségei persze írói gyengeségének következménye és azé, hogy a regényt csak alkalmi műfajként kezelte. A regényíró tétovasága mégis összhangban van főszereplőjének bizonytalanságával és talán az 1849 utáni magyarság elbizonytalanodásával. Szécsi felkiáltása: „nem tudom, mi igaz, mi valótlán, ha a valótlán annyira hasonlít az igazhoz”<sup>61</sup> a valósággal való meghasonlást, ismeretelméleti krízist mutat.

Szécsi a regény végére kigyógyul delejes álomlátásaiból orvosának tanácsai, kezelése segítségével. Álmai mégsem maradnak következmény nélkül, delejes tisztánlátása miatt adja a megfelelő kérőhöz leányát. A két idősík — a középkori és a XIX. sz.-i — a kúra folyamán egyre jobban összemosisdik. A XIX. század átjátszódik a középkorba. A kísértet dédapa megjelenése, aki testének méreteit, karjának hosszát tetszés szerint változtatja, a halott Borz visszatérte, majd a szereplőknek XIX. sz.-i jellemükkel való középkori megjelenése mutatja fokozatosan a középkor álomvoltát. Bár már korábban, a regény folyamán Jósika sejtette ezt, mégis híven elvéhez, hogy a „talányosság nagy szépsége a regénynek”,<sup>62</sup> jelzi bizonytalanságát is. Az álom természetéről szóló értekezését, melyben azzal indokolja a középkori élet álomvoltát, mert ott Szécsi nem érzi az éber állapotra jellemző „zavart zsidbadságot” úgy fejezi be, hogy fejtegetése ellenére is fenntartani próbálja határozatlanságát: „ha történetesen a másik élet volt a képzelte s nem a való, s annak jeleneteit mint valami jós-szerű nyilvánítását a gondviselésnek kell tekintenünk; akkor természetesen hibás lélektani észrevételt tettünk, s ennek így létéről, csak e valóhú, bár igen csodálatos történet befejezése után győződhetünk meg.”<sup>63</sup>

Babits *A golyakalifában* az első személyben írt történet hitelesítését a regény végén „az író levele” című résszel éri el, amivel az álomtörténetet dokumentumszerűen valóságossá teszi. Jósika ebben a regényében nem használ keretet, bár a történet indítása mintha ezt a szándékát mutatná. Sokkal bonyolultabban — néha nehézkesen, néha meglepően modern elidegenítő eszközökkel — oldja meg regény és valóság összejátszását. Szinte ironikusan úgy tünteti fel regényét mintha az nem is regény lenne. Amikor a halott Borz, Héderfáy hasonmása újra megjelenik, a képtelenséget az álom természetével magyarázza, majd hozzáteszi: „ha ezt valami regényíró mondaná — s elég szemtelen volna így indokolni, azonnal a kritika kalodájába jönne”<sup>64</sup> — mégis az olvasó nála sohase feledheti el, hogy regényt olvas.

A „szeszélyes regény” hazai művelőjeként említett Jókai a kettős élet fantasztikumának szabadságában nem jut el olyan messzire mint Jósika. Több szereplője, köztük *Az aranyember* és a *Fekete gyémántok* főhőse is két életet él (az egyiket a „Delej-országban”), de itt a szereplőknek nem a személyisége kettőződik meg, csak az életvitelük, amelyet a kétféle társadalmi szerepük szab meg.<sup>65</sup>

<sup>59</sup> JÓSIKA Miklós, *Két élet*. 1862. II. k. 21.

<sup>60</sup> JÓSIKA Miklós, *Két élet*. Pest, 1862. I. k. 194.

<sup>61</sup> JÓSIKA Miklós, *Két élet*. Pest, 1862. I. k. 118.

<sup>62</sup> JÓSIKA Miklós, *Regény és regényítészet*. Pest, 1858. 124.

<sup>63</sup> JÓSIKA Miklós, *Két élet*. Pest, 1862. I. k. 105–106.

<sup>64</sup> JÓSIKA Miklós, *Két élet*. Pest, 1862. II. k. 160.

<sup>65</sup> Vö. FÁBRI Anna, *Jókai-Magyarország*. Bp., 1991. 248.

Ahogy a Babits-regényt, de gyakran más, a magyar irodalomban inkább csak a XX. sz.-ban megjelenő doppelgänger-figurát tartalmazó regényt, novellát<sup>66</sup> is lehet a korabeli szellemi irányzatok — leggyakrabban Freud — segítségével is értelmezni, úgy Jósikát témaválasztásában korának szellemi áramlata és gyakorlati tudományja, a mesmerizmus befolyásolhatta. A hatáskutatás természetesen nem helyettesítheti az elemzést és nem törekedhet kizárólagosságra se. Akár az álom-élet irodalmi témái, akár a német romantika által újrafelfedezett doppelgänger-motívum Jósika *Két élet*-ének közvetlen előzménye lehet, a delejesség tanától függetlenül is.<sup>67</sup> Mégis, a regény a mesmerizmus ellassa még így — közvetetten is — kapcsolatban állhat, mivel már a német romantika doppelgängerjei is kapcsolódtak a mesmerizmushoz,<sup>68</sup> sőt még az álom vizsgálatának múlt századi fellendülését a delejes álom, a holdkóros és transzban levő személyekkel folytatott kísérletek által felkeltett fokozott érdeklődés segítette. A delejesség közben megfigyelt természetellenes, mesterséges álomlátás, a holdkórosokkal és az ún. szentívűvekkel végzett vizsgálatok, sőt még a szellemidézés is kiváltotta az álom jelenségei iránti érdeklődést. Schopenhauer is az állati magnetizmus jelenségeit kutatva jut el az álom vizsgálatáig.<sup>69</sup> Arany János viszont az asztaltáncoltatás jelenségét hozza vele összeköttetésbe: „Az gondolom az egész asztaltáncolási processzus a működő agyában képződik öntudatlanul. Képek, eszmék állnak elé, s egészítettnek ki, mint az álomban; így néha egy-két vonás megmarad abból, mit a működő egyén tud, s kiegészítetik olyanokkal, miket az nem tud és nem is gondol.”<sup>70</sup> Ehhez az 1854-ben írt levélhez hasonlóan, amelyben Arany Petőfi szellemének az asztaltáncoltató szeánszon való megjelenését próbálta megmagyarázni, írta meg véleményét az álomról Jósika is: „Álomban többnyire aggály nélkül engedjük át magunkat azon vonatgatásnak, melynek mámorában ringattunk. Olykor az is megtörténik; hogy álmaink tündéri, vagy prosai képei közé valami távoli visszaemlékezése vegyül a valódi életnek, úgy, hogy pillanatokra még annak sejtelmével is bírunk, hogy ez bizony csak álom.”<sup>71</sup> A regényben Szécsi világos látása, Arany gondolatmenetében is megtalálható, szerinte is álomban a tudatalatti ismereteknek is van szerepe. Jósikánál azonban ez az álomtéma regénybeli fejtegetéseiben kiegészül a halál kérdésével. Az álmot az étellel, az álom nélküli alvást a halállal veti egybe.

A *Két élet* regény egy kötetben jelent meg a *Kakukszó* (!) című kisregénnyel, amelyben szintén az álom játssza a főszerepet. A pozsonyi boszorkánymester mintha delejzné Balányi Bandit, aki három óra alatt egy életnyi karriert él meg — persze úgy — hogy annak álomvolta szintén csak a regény végén derül ki.

Jósika a *Két élet* sikertelensége, visszhangtalansága után visszafordult a jól bevált történeti regényhez. Bár három évig élt még, nem kísérletezett hasonlóan fantasztikus „szeszélyes” történetekkel. A mesmerizmus divatja pedig a század végére kifulladás, csak a spiritiszták körében maradt fenn emlékezete. Helyét a művészetekben, a tudományban a freudizmus vette át. Az ördöggel cimboráló delejes magnetizőr alakja azonban még — szinte elbúcsúzva — visszatér (Karinthy Frigyes: *Novella a delejes halálról*).

Tarjányi Eszter

<sup>66</sup> Pl. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Esti Kornél*; DÉRY Tibor, *Kettős kiáltás*; FÜST Milán, *Nevetők*.

<sup>67</sup> Jósika tetszéssel említi Calderon (*Das Leben ein Traum*) darabját és annak „pandantját”, Grillparzer (*Ein Traum das Leben*) drámáját (JÓSIKA Miklós, *Emlékirat*. Bp., 1977. 279.). Ismerte és nagyra tartotta a „doppelgänger” kifejezést először használó Jean Pault, és a doppelgänger-figurát gyakran alkalmazó E. T. A. Hoffmann (pl. *Az ördög bájitala*) is. (JÓSIKA Miklós, *Regény és regényírtészet*. Pest, 1858. 120.)

<sup>68</sup> Vö. FRENZEL, Elisabeth, *i. m.* 101.

<sup>69</sup> SCHOPENHAUER, Arthur, *i. m.*

<sup>70</sup> Arany János levele Egressy Gáborhoz 1854. márc. 19. In A. J. Ó. M. XVI. k. Levelezés II. k. Bp.,

<sup>71</sup> JÓSIKA Miklós, *Két élet*, Pest, 1862. I. k. 104–105.